

PRAWO FARMACEUTY DO SPRZECIWU SUMIENIA

Dr Bartosz Zalewski
2024 INSTYTUT NA RZECZ KULTURY PRAWNEJ ORDO IURIS

Wolność sumienia – gwarancje prawne

➤ **Art. 53 ust. 1 Konstytucji RP:** Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.

➤ **Art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka:**

1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne.
2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

➤ **Art. 10 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej:**

1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub światopoglądu oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub światopoglądu poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach.
2. Uznaje się prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.

Wolność sumienia a ochrona dóbr osobistych

Art. 23 Kodeksu cywilnego: Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, **swoboda sumienia**, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

- Ten, czyje dobro osobiste zostaje **zagrożone** cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne.
- Ten, czyje dobro osobiste zostaje **naruszone** może żądać:
 - ✓ **zaniechania** naruszeń
 - ✓ **usunięcia skutków** naruszenia, w szczególności poprzez złożenie przez sprawcę oświadczenia o odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie
 - ✓ **zadośćuczynienia** pieniężnego albo **zapłaty** na **wskazany cel społeczny**
 - ✓ **naprawienia szkody** majątkowej, jeżeli taka została wyrządzona wskutek naruszenia dobra osobistego.
- Sądem właściwym w przypadku pozwu o ochronę dóbr osobistych jest sąd okręgowy.

Wolność sumienia a Kodeks Etyki Aptekarza Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 3 ust. 1: Farmaceuta, będąc osobiście odpowiedzialnym za wykonywaną pracę, jest wolny w podejmowaniu swoich zachowań, **zgodnie ze swym sumieniem** i współczesną wiedzą medyczną.

Art. 3 ust. 1a: Swoboda i niezależność przy wykonywaniu działań zawodowych farmaceuty stanowią gwarancję ochrony praw pacjenta oraz godności zawodu farmaceuty.

UWAGA: Kodeksy etyki zawodowej nie są źródłem powszechnie obowiązującego prawa – należy jednak zwrócić uwagę, że zgodnie z art. 21 ustawy o izbach aptekarskich

„Członkowie samorządu zawodu farmaceuty są obowiązani:

1) przestrzegać zasad etyki i deontologii zawodowej, godnie zachowywać się i sumiennie wykonywać swoje obowiązki zawodowe;

2) zachować w tajemnicy wiadomości dotyczące zdrowia pacjenta, uzyskane w związku z wykonywaniem zawodu.”

Klauzula sumienia a prawo do sprzeciwu sumienia

- **Brak konkretnego przepisu ustawy (tzw. klauzuli sumienia) regulującego sposób korzystania z wolności sumienia, nie ogranicza farmaceuty w realizowaniu konstytucyjnie gwarantowanej wolności sumienia i praw z niej wynikających.**
- **Prawo do sprzeciwu sumienia – uprawnienie do odmowy wykonania nałożonego przez prawo obowiązku, który w oparciu o racjonalnie uzasadniony osąd moralny kwalifikuje się jako etycznie niegodziwy.**
- **Klauzula sumienia to przepisy ustawowe, które regulują sposób korzystania z prawa do sprzeciwu sumienia [ale nie statuuje tego prawa].**
- Wolność sumienia oznacza przede wszystkim prawo do postępowania w zgodzie z własnym sumieniem oraz prawo do powstrzymania się od działań, które byłyby sprzeczne z nakazami sumienia, zaś prawo do skorzystania ze sprzeciwu sumienia stoi zatem na straży wolności sumienia i godności człowieka, co potwierdził pełny skład Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 7 października 2015 r., sygn. K 12/14

Wyrok TK – 2015 r. [K 12/14]

- Wnioskodawca: Naczelna Rada Lekarska
- Skład orzekający – „stary TK” – brak możliwości kwestionowania wyroku na gruncie formalnym
- Przedmiot badania konstytucyjności: art. 39 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty:

Art. 39. Lekarz może powstrzymać się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z jego sumieniem, z zastrzeżeniem art. 30, z tym że ma obowiązek wskazać realne możliwości uzyskania tego świadczenia u innego lekarza lub w innym zakładzie opieki zdrowotnej oraz uzasadnić i odnotować ten fakt w dokumentacji medycznej. Lekarz wykonujący swój zawód na podstawie stosunku pracy lub w ramach służby ma ponadto obowiązek uprzedniego powiadomienia na piśmie przełożonego.

WYROK

z dnia 7 października 2015 r.
Sygn. akt K 12/14*

W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Andrzej Rzepliński – przewodniczący

Stanisław Biernat

Zbigniew Cieślak

Maria Gintowt-Jankowicz

Mirosław Granat

Wojciech Hermeliński

Leon Kieres

Marek Kotlinowski

Teresa Liszcz

Małgorzata Pyziak-Szafnicka – sprawozdawca

Stanisław Rymar

Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz

Andrzej Wróbel

Marek Zubik,

Zakres zaskarżenia

Naczelna Rada Lekarska wniosła o zbadanie zgodności:

1) art. 39 zdanie pierwsze ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634, ze zm.), w części określonej słowami „**z zastrzeżeniem art. 30**”, w zakresie, w jakim **nakłada na lekarza obowiązek wykonania niezgodnego z jego sumieniem świadczenia zdrowotnego, pomimo że zwłoka w udzieleniu tego świadczenia nie spowodowałaby niebezpieczeństwa utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia**, z art. 2, art. 53 ust. 1 oraz art. 65 ust. 1 w związku z art. 30 i art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz z art. 18 ust. 1 i 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)

– a w przypadku nieuwzględnienia wniosku w ww. zakresie, o zbadanie zgodności art. 30 w związku z art. 39 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty w zakresie, w jakim nakłada na lekarza obowiązek wykonania niezgodnych z jego sumieniem świadczeń zdrowotnych, niebędących świadczeniami leczniczymi (służącymi zachowaniu, ratowaniu, przywróceniu i poprawie zdrowia), z art. 2, art. 53 ust. 1 oraz art. 65 ust. 1 w związku z art. 30 i art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz z art. 18 ust. 1 i 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych,

2) art. 39 zdanie pierwsze ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty, w części określonej słowami „**z tym że ma obowiązek wskazać realne możliwości uzyskania tego świadczenia u innego lekarza lub w podmiocie leczniczym**”, przez to, że nakłada na lekarza powstrzymującego się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z jego sumieniem ciężar zagwarantowania uzyskania tych świadczeń u innego lekarza lub w podmiocie leczniczym, co czyni iluzorycznym prawo do wolności sumienia, z art. 2, art. 53 ust. 1 oraz art. 65 ust. 1 w związku z art. 30 i art. 31 ust. 3 Konstytucji,

3) art. 39 zdanie drugie ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty w zakresie, w jakim zobowiązuje lekarza wykonującego zawód na podstawie stosunku pracy lub w ramach służby korzystającego z prawa do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem do **uprzedniego powiadomienia na piśmie przełożonego**, z art. 53 ust. 7 oraz z art. 2, art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji,

4) art. 39 zdanie pierwsze ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty w zakresie, w jakim zobowiązuje lekarza korzystającego z prawa do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem do **uzasadnienia i odnotowania tego faktu w dokumentacji medycznej**, z art. 53 ust. 7 oraz z art. 2, art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

Wzorce kontroli konstytucyjności

- Art. 2 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.”
- Art. 31 ust. 3 Konstytucji RP: „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.”
- **Art. 53 ust. 1 Konstytucji RP: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.”**
- **Art. 53 ust. 7 Konstytucji RP: „Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.”**
- Art. 65 ust. 1: „Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określa ustawa.”

Rozstrzygnięcie Trybunału

Trybunał Konstytucyjny orzekł, że:

- 1. art. 39 zdanie pierwsze w związku z art. 30 ustawy z 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty w zakresie, w jakim nakłada na lekarza obowiązek wykonania niezgodnego z jego sumieniem świadczenia zdrowotnego w „innych przypadkach niecierpiących zwłoki”, **jest niezgodny** z zasadą prawidłowej legislacji wywodzoną z art. 2 konstytucji i art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 konstytucji;
- 2. art. 39 zdanie pierwsze ustawy powołanej w punkcie 1 w zakresie, w jakim nakłada na lekarza powstrzymującego się od wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z jego sumieniem obowiązek wskazania realnych możliwości uzyskania takiego świadczenia u innego lekarza lub w innym podmiocie leczniczym, **jest niezgodny** z art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 konstytucji;
- 3. art. 39 zdanie drugie ustawy powołanej w punkcie 1 w zakresie, w jakim zobowiązuje lekarza, wykonującego zawód na podstawie stosunku pracy lub w ramach służby, korzystającego z prawa do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z jego sumieniem do uprzedniego powiadomienia na piśmie przełożonego:
 - a) **jest zgodny** z art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 konstytucji,
 - b) **nie jest niezgodny** z art. 53 ust. 7 konstytucji;
- 4. art. 39 zdanie pierwsze ustawy powołanej w punkcie 1 w zakresie, w jakim zobowiązuje lekarza korzystającego z prawa do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z jego sumieniem do uzasadnienia i odnotowania tego faktu w dokumentacji medycznej:
 - a) **jest zgodny** z art. 53 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 konstytucji,
 - b) **nie jest niezgodny** z art. 53 ust. 7 konstytucji.

Trybunał Konstytucyjny postanowił umorzyć postępowanie w pozostałym zakresie.

3. Geneza i treść zasady wolności sumienia i wyznania.

3.1. Wolność sumienia w ujęciu historycznym.

Wolność sumienia i wyznania stanowi we współczesnym świecie, a w szczególności w Europie, podstawową zasadę – a jednocześnie wyznacznik – państwa i społeczeństwa demokratycznego. Swoboda autonomicznego ukształtowania swego stosunku do wiary i religii, obejmująca przyjęcie i wyznawanie przekonań filozoficzno-światopoglądowych o antyreligijnym bądź areligijnym zabarwieniu, ujawniania tych myśli i przekonań oraz postępowania zgodnie z ich nakazami ugruntowała się w cywilizacji europejskiej jako **jeden z głównych przejawów wolności jednostki** (por. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 73).

Wolność sumienia

– system ochrony praw człowieka Rady Europy

Prawo jednostki do „sprzeciwu sumienia” początkowo Europejska Komisja Praw Człowieka rozważała na tle spraw związanych z odmową pełnienia służby wojskowej, utrzymując przez długi czas, że prawa tego nie gwarantuje ani Konwencja, ani żaden z jej protokołów (por. np. decyzja z 6 grudnia 1991 r., Tomi Autio przeciwko Finlandii, skarga nr 17086/90). Zmiana stanowiska nastąpiła w wyroku z 7 lipca 2011 r., Bayatyan przeciwko Armenii (skarga nr 23459/03), w którym ETPC przyjął pod wpływem przemian w państwach europejskich i w skali międzynarodowej, że sprzeciwianie się służbie wojskowej, jeśli jest motywowane poważnym i niemożliwym do pokonania konfliktem między obowiązkiem służby i sumieniem danej osoby albo jego głębokimi i autentycznymi przekonaniem religijnymi lub innymi, ma wystarczającą siłę przekonywania, powagę, spójność i znaczenie, aby być objęte gwarancjami przewidzianymi w art. 9 Konwencji.

Uwaga:

- W sprawie Pichon i Sajous p-ko Francji [skarga 49853/99] w 2001 r. Trybunał w Strasburgu zajmował się skargą aptekarzy Brunona Pichon i Marie-Line Sajous, którzy odmówili sprzedaży środków antykoncepcyjnych. Zostali za to ukarani grzywną w wysokości 5 tys. franków.
- Trybunał uznał skargę za niedopuszczalną ze względu na oczywiście bezzasadny charakter zarzutu.
- Trybunał argumentował, że „dopóki sprzedaż środków antykoncepcyjnych jest legalna i odbywa się na receptę jedynie w aptece, skarżący nie mogą dawać pierwszeństwa swoim przekonaniom religijnym i narzucać ich innym osobom w celu usprawiedliwienia swojej odmowy sprzedaży takich produktów, ponieważ mogą te przekonania manifestować na wiele sposobów poza sferą zawodową.”

Wolność sumienia

– system ochrony praw człowieka Rady Europy

3.2.4. Omawiając międzynarodowe standardy ochrony wolności sumienia w kontekście zaskarżonej regulacji, nie sposób pominąć rezolucji nr 1763 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 7 października 2010 r. w sprawie prawa do sprzeciwu sumienia w ramach legalnej opieki medycznej (dalej: rezolucja RE z 7 października 2010 r.) – ang. *The right to conscientious objection in lawful medical care*. Zgodnie z nią żadna osoba, **szpital lub instytucja** nie mogą zostać prawnie przymuszone, pociągnięte do odpowiedzialności prawnej ani dyskryminowane ze względu na odmowę wykonania lub odmowę pomocy przy wykonaniu zabiegu przerywania ciąży, wywołania poronienia, eutanazji lub innego czynu, który mógłby spowodować śmierć zarodka ludzkiego lub embrionu, z jakiegokolwiek powodu. Zgodnie z rezolucją RE z 7 października 2010 r.,

Rezolucja 1762 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy

The right o conscientious objection in lawful mediacal care,

Link: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17909>

Uwaga: rezolucje Zgromadzenia Parlamentarnego nie mają mocy wiążącej i nie stanowią autorytatywnej wykładni Konwencji.

Wolność sumienia – źródło

Ochronę wolności sumienia i wyznania można uznać za klasyczny i względnie jednolicie ujęty element współczesnych porządków konstytucyjnych. Na szczególną rangę wolności sumienia wpływa dobrze ugruntowane przekonanie, że stanowi ona nieodzowny składnik wartości składających się na pojęcie **godności osoby ludzkiej**. Okoliczność ta dodatkowo sprzyja harmonizacji podstawowych zasad i wartości konstytucyjnych większości państw europejskich zakorzenionych we wspólnej im kulturze chrześcijańskiej (por. M. Safjan, *Wolność religijna w konstytucjach...*, s. 44 i nast.).

- Por. art. 30 Konstytucji RP: Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

4.1.2. Ustrojodawca polski zdecydowanie odszedł od koncepcji polegającej na przyznawaniu ochrony, gwarantowaniu czy tolerowaniu swobody sumienia i wyznania. Takie ujęcie zakładałoby istnienie jakiegoś autorytetu uprawnionego do określania granic ochrony czy tolerancji. Tymczasem wolność ta bywa uznawana za **ponadpozytywną**, aksjologicznie związaną **z samą naturą człowieka**, będącą istotnym elementem jego **godności**. Stąd system prawny, który by jej nie gwarantował, „byłby *ab initio* niepełnym, nieskutecznym i nieefektywnym, a w konsekwencji także niedemokratycznym, bo odbiegającym od wzorca państwa respektującego konieczne *minimum minimorum* w zakresie ochrony praw człowieka” (J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania...*, s. 39). Konieczność jej poszanowania jest ściśle powiązana z poszanowaniem i ochroną godności człowieka, co jest obowiązkiem władz publicznych.

3.3. Inne ustawodawstwa.

3.3.1. Gwarancje wolności sumienia oraz religii, jako podstawowych wolności jednostki, zawiera większość powojennych konstytucji europejskich (zob. za wielu co do ich omówienia M. Safjan, *Wolność religijna w konstytucjach państw europejskich*, [w:] *Kultura i prawo, tom 3. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej. Materiały III Międzynarodowej konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa 2-4 września 2002 r., red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin 2003, s. 44 i nast. oraz J. Waszczuk-Napiórkowska, *Opinia prawna dotycząca wolności sumienia w konstytucjach krajów Unii Europejskiej*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” nr 3/2012, s. 231 i nast.). We wszystkich państwach wolność sumienia nie oznacza jedynie prawa do określonego światopoglądu, ale przede wszystkim prawo do postępowania zgodnie z własnym sumieniem oraz wolność od przymusu postępowania wbrew niemu. W większości państw uregulowano prawnie zagadnienie sprzeciwu sumienia (przede wszystkim w odniesieniu do przedstawicieli profesji medycznych, żołnierzy oraz dziennikarzy).

4.2. Normatywna treść wolności sumienia.

4.2.1. Ponieważ w rozpoznawanej sprawie wzorzec kontroli konstytucyjnej niewątpliwie stanowiła ta część przepisu art. 53 ust. 1 Konstytucji, która dotyczy wolności sumienia, do rozstrzygnięcia zbędna była głębsza refleksja nad znaczeniem zastąpienia przez polskiego ustrojodawcę tradycyjnej formuły „wolności sumienia i wyznania” formułą „wolności sumienia i religii”. Trybunał zwolniony jest z obowiązku analizowania, czy postanowienie zawarte w art. 53 ust. 1 Konstytucji jest treściowo tożsame z przyjętym w ustawie z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267, ze zm.) oraz aktach prawa międzynarodowego. Zwraca jednak uwagę, że według niektórych autorów – wobec zastąpienia „wolności wyznania” „wolnością religii” – zostaje rozszerzona pojemność pierwszej z wolności wymienionych w art. 53 ust. 1 Konstytucji. „Wolność sumienia” musi bowiem udźwignąć swobodę niewyznawania żadnej religii, która to swoboda – co do czego nie ma sporu – jest gwarantowana na tym samym poziomie co wolność kultywowania dowolnej wiary. Korzystając z wolności sumienia, można „realizować zarówno «wolność do religii» w rozumieniu konstytucyjnym, jak i «wolność od religii»” (P. Winczorek, *Wolność wyznaniowa*, „Państwo i Prawo” nr 4/2015, s. 7). Wynika stąd, że pojęcie sumienia w Konstytucji w istocie odrywa się od religii. Nakazy sumienia mogą wynikać bowiem z różnych systemów wartości. Bliższa analiza zagadnienia zdecydowanie potwierdza to spostrzeżenie.

Wolność sumienia – treść – definicja klauzuli sumienia wg TK

1/2011, s. 120).

Jak zauważył Trybunał w orzeczeniu z 15 stycznia 1991 r. (sygn. U 8/90, OTK w 1991 r., poz. 8), wolność sumienia nie oznacza jedynie prawa do reprezentowania określonego światopoglądu, ale przede wszystkim prawo do postępowania zgodnie z własnym sumieniem, do wolności od przymusu postępowania wbrew własnemu sumieniu. Instytucją stojącą na straży tej wolności jest tzw. klauzula sumienia, rozumiana jako możliwość niepodejmowania działania zgodnego z prawem i powinno, a jednocześnie sprzecznego ze światopoglądem (przekonaniami ideologicznymi czy religijnymi) danej osoby. W wymiarze etycznym konstrukcja ta może dowodzić prymatu sumienia nad wymaganiami prawa stanowionego, zaś na płaszczyźnie jurydycznej – zapewnia realizację wolności sumienia i eliminuje kolizję norm prawa stanowionego z normami etycznymi, umożliwiając jednostce zachowanie godziwe – spójne z własnymi przekonaniami.

4.2.4. Dotychczasowe ustalenia uzasadniają tezę, że choć nie dysponujemy

Wolność sumienia – treść – czynności zmierzające pośrednio do skutków moralnie niegodziwych

Trybunał – podobnie jak wnioskodawca i uczestnicy postępowania – stoi na stanowisku, że nałożenie na lekarza obowiązku wskazania realnej możliwości uzyskania świadczenia niezgodnego z jego sumieniem stanowi ograniczenie wolności sumienia. Konstytucyjna gwarancja wolności sumienia chroni bowiem jednostkę nie tylko przed przymusem podjęcia bezpośredniego zamachu na chronione dobro, lecz także przed takim postępowaniem niezgodnym z sumieniem jednostki, które **pośrednio** prowadzi do nieakceptowalnego etycznie skutku, w szczególności przed przymusem współdziałania w osiągnięciu celu niegodziwego (por. orzeczenie TK z 15 stycznia 1991 r., sygn. U 8/90). W tej sytuacji ocena konstytucyjna zależy od wyniku testu proporcjonalności.

Z prawa do sprzeciwu sumienia można skorzystać w przypadku wszelkich form współuczestnictwa (takich jak pomoc, podżeganie, nakłanianie, informowanie i inne) w czynie, który sam w sobie kwalifikuje się jako niegodziwy lub prowadzi do niegodziwych skutków.

Wolność sumienia

– konstytucyjne zakorzenienie sprzeciwu sumienia

4.4. Pierwotny charakter klauzuli sumienia w odniesieniu do lekarzy.

4.4.1. Jak wynika z dotychczasowych ustaleń, w demokratycznym państwie prawnym wyrazem prawa do postępowania zgodnie z własnym sumieniem, a w konsekwencji także wyrazem wolności od przymusu postępowania wbrew własnemu sumieniu, jest klauzula sumienia (por. J. Pawlikowski, *Prawo do wyrażania sprzeciwu sumienia...*, s. 29). Wolność sumienia musi bowiem przejawiać się także w możliwości odmowy wykonania obowiązku nałożonego zgodnie z prawem z powołaniem się na przekonania naukowe, religijne lub moralne. Pogląd, że prawo do sprzeciwu sumienia znajduje podstawę w wyrażonej w art. 53 ust. 1 Konstytucji wolności sumienia i religii, podzielany jest niemal powszechnie w doktrynie (por. m.in. K. Szczucki, *Klauzula sumienia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „*Studia Iuridica*” nr 50/2009, s. 168-169; R. Kubiak, *Prawo medyczne*, Warszawa 2014, s. 155-156, M. Skwarzyński, *Sprzeciw sumienia w adwokaturze*, [w:] *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Lublin 2013, s. 219; A. Zoll, *Charakter prawny klauzuli sumienia*, „*Medycyna Praktyczna*” nr 1/2014, s. 100-101). Podziela go

Wolność sumienia

– konstytucyjne zakorzenienie sprzeciwu sumienia

4.4.2. W doktrynie prezentowany jest jednak także – leżący u podstaw stanowiska Prokuratora Generalnego i Ministra Zdrowia w rozpatrywanej sprawie – pogląd, zgodnie z którym możliwość powołania się na klauzulę sumienia stanowi sytuację wyjątkową, a kwestionowany **art. 39 zdanie pierwsze u.z.l. ustanawia jedynie „przywilej” lekarzy** (por. E. Dytus, *Klauzula sumienia – przywilej lekarza, problem pacjenta*, [w:] *Lege artis: problemy prawa medycznego*, red. J. Haberko, R. D. Kocyłowski, B. Pawelczyk, Poznań 2008, s. 148; E. Zielińska, [w:] *Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentysty. Komentarz*, red. E. Zielińska, Warszawa 2008, s. 554; W. Brzozowski, *Uzewewnętrznianie przynależności religijnej. Zagadnienia systemowe*, [w:] *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, J. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012, s. 278 i nast.). Tak też przyjęto w stanowisku Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN nr 4/2013 z 12 listopada 2013 r. w sprawie tzw. klauzuli sumienia. Przyjęcie takiego poglądu oznaczałoby, że **ustawodawca ma pełną swobodę kształtowania takiego „przywileju” w odniesieniu do lekarzy.**

Wolność sumienia

– konstytucyjne zakorzenienie sprzeciwu sumienia

4.4.5. Podsumowując, Trybunał uznał, że prawo lekarza do powołania się na klauzulę sumienia w obrębie stosunków prawa medycznego wynika nie z art. 39 u.z.l., lecz bezpośrednio z przepisów konstytucyjnych i aktów prawa międzynarodowego. Nie ma zatem podstaw do formułowania odrębnego prawa do „klauzuli sumienia”, a – w konsekwencji – nie ulega wątpliwości, że ustawodawca nie może dowolnie kształtować tego „przywileju” albo go znosić, lecz musi respektować konstytucyjne warunki ustanawiania ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela (art. 30 oraz art. 31 ust. 3

Wolność sumienia – zagrożenie nadużyciami klauzuli sumienia

– w swoim sumieniu – każda z tych osób uznaje za obowiązujące. W dyskusji o klauzuli sumienia wskazuje się **niebezpieczeństwo związane z rozbieżnością ocen;** to samo zachowanie może być różnie oceniane przez różne podmioty w zależności od ukształtowania ich sumień. Wprawdzie w państwie demokratycznym aksjologia Konstytucji i w konsekwencji całego systemu prawa z założenia powinna odpowiadać wartościom uznawanym przez obywateli (prawo jest wszak stanowione przez jego przedstawicieli), oczywiste jest jednak występowanie rozbieżności w tym zakresie. Jeśli przyjmujemy, że – w wypadku konfliktu – klauzula sumienia pozwala powstrzymać się od zachowania oczekiwanego przez porządek prawny, może to **prowadzić do naruszeń prawa i chaosu.** Dlatego podnosi się, że: „(...) oceny i płynące z nich działania oparte o głos sumienia nie mogą aspirować do miana powszechnych prawd moralnych”; nie każde odwołanie się do sumienia jest moralnie uzasadnione i nie każde działanie dyktowane głosem sumienia może być prawnie akceptowalne (por. W. Chańska, *Klauzula...*, s. 35).

Dostępując do klauzuli sumienia – skutkiem jest wyłączenie odpowiedzialności z tytułu

Wolność sumienia – zagrożenie nadużyciami klauzuli sumienia

Jak przeciwdziałać w/w ryzykom? -> odwołanie do kryteriów ETPCz

- Konflikt sumienia ma charakter poważny i niemożliwy do pokonania [brak możliwości poszukiwania rozwiązania kompromisowego]
- Kwestia podmiotowa – motywacja głębokimi i autentycznymi przekonaniem
- Kwestia przedmiotowa – pogląd ma wystarczającą siłę przekonywania, powagę, spójność i znaczenie

UWAGA: Przydatne może okazać się odwołanie do norm deontologicznych

- Prawo do sprzeciwu sumienia jest integralnym elementem wolności sumienia, poręczonym w Konstytucji RP. Trybunał Konstytucyjny potwierdził to w wyroku z 7 października 2015 r., K 12/14.
- Korzystając z prawa do sprzeciwu sumienia, farmaceuta nie narzuca pacjentowi swoich poglądów, lecz jedynie realizuje przyrodzoną wolność sumienia każdego człowieka.
- Skorzystanie farmaceuty z prawa do sprzeciwu sumienia nie zamyka pacjentowi drogi do nabycia środków o nieetycznym działaniu u innego farmaceuty lub w innej aptece.

Dziękuję za uwagę!